

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЖУРНАЛІСТИКИ**

**ЗАСОБИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
В РОМАНАХ І. РОЗДОБУДЬКО**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка II курсу 201 М групи
Спеціальності 035 Філологія
Спеціалізації 035.01 (Українська мова та
література)» другого (магістерського) рівня
вищої освіти

Журба Ірина Олександрівна

Керівник: доктор філологічних наук, професор
Олексенко В.П.

Рецензент: вчителька-методистка Академічного
ліцею ХАДУ ХМР, заслужений учитель України
Кучма Т.І.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Особливості лексичних та синтаксичних одиниць у романі Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі»	6
1.1. Синонімія у творі Ірен Роздобудько.....	6
1.2. Роль антонімів у створенні контрастів у тексті роману письменниці.....	12
1.3. Характеристика одиниць художнього синтаксису у творі.....	16
1.4. Синтаксичні фігури в романі Ірен Роздобудько.....	22
РОЗДІЛ 2. Прийоми розширення синтаксичної структури простих речень у романі Ірен Роздобудько «ЛСД»	29
2.1. Роль однорідних членів речення у романі авторки	29
2.2. Відокремлені члени речення як характерна ознака прози Ірен Роздобудько у романі «ЛСД».....	32
2.3. Звертання, вставні та вставлені конструкції у романі письменниці.....	35
РОЗДІЛ 3. Варіативність вираження експресивних засобів у романах Ірен Роздобудько «ЛСД» та «Останній діамант міледі»	43
3.1. Використання виражальних засобів у романі «ЛСД».....	43
3.2. Характеристика експресивних засобів мови роману «Останній діамант міледі».....	47
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТОК А	60

ВСТУП

Актуальність роботи. Постмодерна українська література постає перед нами сьогодні не стільки як зразок літературної мови, скільки як показ індивідуального стилю того, хто пише. Сучасна українська мова поступово виражається в інших формах, стає самостійною в доборі виражально-зображальних засобів. Особливо це стає помітно на базі синтаксису. Експресивне дослідження будови мови на матеріалах синтаксису є пріоритетним напрямом української лінгвостилістики. Цим питанням займаються багато вчених, серед них Д. Баранник, В. Ващенко, П. Дудик, Л. Мацько, В. Чабаненко та інші [1, 3, 9, 36, 48]. Український постмодерний естетично-художній код виступає своєрідним ідіостилем з набором екстралінгвальних параметрів (світогляд, розуміння й відчуття людини і світу, емоційні домінанти та ін.) і комплексу мовно-виражальних засобів. Почуття та емоційні стани починають відігравати важливу роль в організації явищ синтаксису. Тому необхідним є дослідити авторський стиль сучасної письменниці.

На сьогодні творчість Ірен Роздобудько маловивчена. Здебільшого її твори аналізували з точки зору літератури. На сьогодні існує потреба вивчати прозу письменниці з точки зору мови, адже це дасть змогу збагатити дослідження щодо експресивного синтаксису сучасної української мови. Саме така своєрідність тексту, авторське хизування свободою мови й забезпечує текстову організацію досліджуваного твору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема кваліфікаційної роботи пов'язана з комплексною науково-дослідницькою темою кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету «Закономірності розвитку української мови і практика мовної діяльності» (№ 0117U001731).

Метою дослідження є аналіз лексичних та синтаксичних особливостей романів І. Роздобудько «ЛСД» та «Останній діамант міледі».

Мета дослідження зумовлює реалізацію таких **завдань**:

- 1) обґрунтувати теоретичні засади дослідження;
- 2) подати класифікації досліджуваних антонімів та синонімів на основі лексико-семантичного критерію;
- 3) згрупувати аналізовані синонімічні та антонімічні одиниці у синонімічні/антонімічні ряди на матеріалі роману І. Роздобудько «Останній діамант міледі»;
- 4) розкрити особливості функціонування дієслівних, іменних та прикметникових синонімів у романі;
- 5) з'ясувати стилістичну роль емоційно-забарвленої лексики у творах письменниці;
- 6) здійснити опис синтаксичних одиниць художнього твору;
- 7) визначити закономірності функціонування синтаксичних одиниць у романах Ірен Роздобудько;
- 8) з'ясувати способи організації аналізованих текстів з визначенням функційних експресивних парадигм;
- 9) проаналізувати традиційні фігури експресивного синтаксису;
- 10) виявити статус конструкцій синтаксису у художньому мовленні.

Об'єктом дослідження роботи є лінгвістичні особливості сучасної української мови у художньому тексті.

Предмет дослідження – лексичні та синтаксичні засоби творення літературних образів у романах Ірен Роздобудько «ЛСД» та «Останній діамант міледі».

У процесі опрацювання фактичного матеріалу були використані різні лінгвістичні **методи**, а саме: загальні методи наукового дослідження: *аналіз* (у ході вивчення лексики романів), *синтез* (під

час групування лексем у синонімічні й антонімічні ряди), *описовий* метод (у ході опису синтаксичних одиниць романів).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в українському мовознавстві вперше здійснено лінгвістичний аналіз тексту романів Ірен Роздобудько «ЛСД» та «Останній діамант міледі», виявлено склад і функції лінгвістичних, синтаксичних та стилістичних засобів, їх роль у творенні літературних персонажів.

Практичне значення одержаних результатів: результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах під час вивчення лексикології та стилістики сучасної української мови та сучасної української літератури, при підготовці рефератів, доповідей; на конференціях, присвячених проблематиці досліджень мовно-стилістичних особливостей художнього тексту у сучасному мовознавстві.

Апробація результатів дослідження. Робота обговорювалася на засіданні кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету. Деякі положення кваліфікаційної роботи були апробовані на науково-практичних студентських конференціях: «Загальна та прикладна лінгвістика у колі антропоцентричних наук» (Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського 02.04.2021), «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини 07.04.2021), «Мова і право» (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ 27.10.2021).

Публікації. Основний зміст роботи опублікований в альманасі Магістерські студії (випуск XXI, 2021-2022 н.р.).

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 60 сторінок, джерел – 54 позиції.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНИХ ТА СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНІ І. РОЗДОБУДЬКО «ОСТАННІЙ ДІАМАНТ МІЛЕДІ»

1.1. Синонімія у творі Ірен Роздобудько

Використання синонімічного багатства у художній мові творів має велике значення. Синонімами автори користуються в майже всіх сферах мовного життя, письмового чи усного, особливо під час створення художніх творів.

«Синоніми – слова близькі або тотожні за значенням, які порізному називають те саме поняття. Синонімія – повний або частковий збіг значень двох чи кількох слів; подібність слів, морфем, фразеологічних одиниць за значенням при відмінності їх звукової форми», – таке визначення подає О. Пономарів [31, с. 52]. А. Капелюшний говорить про синоніми, як про слова, що вказують на однакове поняття, вони є спільними за основним значенням, проте різняться семантичними відтінками та емоційно-експресивним забарвленням [20, с. 26].

Ураховуючи те, що в мові основна частина лексики складається з багатозначних слів, синонімами слід уважати слова в окремих значеннях, які є для них тотожними. Лексичне значення слів можна встановити в конкретних контекстах, тому для правильного розуміння синонімічних явищ важливо враховувати предметне значення слів-синонімів, особливості їх уживання та умови їх граматичної сполучуваності з іншими одиницями лексики.

За характером додаткових значень мовознавці поділяють синоніми згідно з їх значенням та функціями на такі групи:

- 1) ідеографічні, семантичні, понятійні;
- 2) стилістичні, що у свою чергу поділяються на дві групи:

– синоніми з такого ряду, в якому з нейтральним словом

синонімізуються позитивно чи негативно забарвлені емоційні слова: обличчя, лице, вид, пика, писк;

- усі синоніми одного ряду є емоційно забарвленими й протиставляються один одному тільки мірою та особливостями емоційності: хвилюватися, тривожитися, непокоїтися, трепетати.

3) семантико-стилістичні синоніми [19].

О. Пономарів розглядає синоніміку в широкому розумінні. Мовознавець розрізняє лексичні, фонетичні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні, фразеологічні синоніми та приділяє значну увагу перифразам та евфемізмам [39].

Отже, синонімія для лексикології – це частковий або повний збіг значень кількох слів як словникових одиниць у відриві від контексту. Стилістичний погляд на синонімію відрізняється від бачення інших мовознавчих дисциплін. Для стилістики важливим є те, якими словами можна передати певне поняття в тому чи тому контексті.

Твір І. Роздобудько «Останній діамант міледі» багатий на синоніми. Авторка застосовує понад сімдесят синонімічних рядів, що допомагає точному, розлогому та яскравому відтворенню думки.

Щодо граматичного вираження, то нами виявлено, що більшість синонімів відносяться до дієслів, проте не меншу частину посідають іменники. У процесі дослідження синонімічні одиниці ми згрупували у синонімічні ряди, зважаючи на їх частиномовну належність. Дієслівні синоніми розподіємо на декілька підрозділів: мовлення, руху вияву почуттів, вияву ознаки та стану.

Дієслівні синоніми наводимо у початковій формі дієслівної парадигми, тобто у формі інфінітива. Проте саме у контексті визначаємо синтаксичну функцію синонімів.

Найбільшою серед дієслівних синонімів виділяємо групу на позначення мовлення. Ірен Роздобудько багатогранно використовує синонімічні можливості сучасної української літературної мови на

позначення вміння людини висловлювати свої почуття, думки, емоції. Зазвичай дієслова мовлення у реченні виконують функцію присудка.

Серед синонімів зазначеної групи на позначення мовлення використовуються у романі такі: *вимовляти, відгукатися, відказати, відповідати, говорити, гукати, заговорити, зазначати, запитати, звертатися, констатувати, підказати, підхопити (розмову), продовжувати розмову, промовляти, процидіти, прошепотіти, розповідати, сказати: « – Еге ж, – меланхолічно **вставив** Араменко» [34, с. 131]; «– Мілено, Мілено, – **гаряче заговорив** він. – Я більше не **вимовлятиму** цієї фрази» [34, с. 143].*

Склад цього ряду синонімів доповнюють стилістично марковані слова, що є емоційно забарвленими: *вилаяти, загорлати, задріботіти, заквоктати, молоти, промимрити, репетувати: « – Це все так нецікаво... – **промимрив** Олег» [34, с. 92]; «Коли вона прямо запитала про це у батька, той скупо відповів, що вона **меле** казна-що» [34, с. 28].*

Використання таких лексичних одиниць допомагає авторці яскраво передати читачеві певні вчинки та дії героїв, крім того вони забезпечують образно-емоційний вплив.

Дієслова, що використані на позначення руху, утворюють такий синонімічний ряд: *йти, долати (відстань), прямувати, рушати: «Люблю – означає: **йди**, куди заманеться, роби, що хочеш» [34, с. 35]; «**Рушати** далі вітальні без супроводу господаря було незручно» [34, с. 170].*

Синонімічний ряд становлять слова *стікатися* та *переселятися* у поданому контексті: «Сюди **стікалися** біженці не тільки з ближнього зарубіжжя» [34, с. 42]; «сюди **переселялися** жителі найближчих сіл» [34, с. 42].

Синоніми, що позначають переміщення, а точніше залишення помешкання: «Нарешті батько з гостем **вийшли** з кухні» [34, с. 26]; «перекладач також швидко звівся й **вискочив** за своїм підопічним у

коридор» [34, с. 26, 27].

Протилежні до попереднього синонімічного ряду дієслова, що позначають входження до помешкання: «З палаючим обличчям **увійшла** в кімнату молодят» [34, с. 26]; «Макс **ввалився** в передпокої, як мішок» [34, с. 56].

До дієслівних синонімів на позначення вияву почуттів радості можна віднести такі: *зареготати, засміятися, посміхатися розсмішити; радіти, тішитися*: «Вона **посміхнулася**» [34, с. 4]; «Але **натомість** він знову беззвучно **зареготав**» [34, с. 39].

Серед синонімічного ряду дієслів на позначення стану (смерті) виділили такі слова: *йти в гості до Бога, не виборсатись, помирати*: «**в гості до Бога легше йти** з порожнім шлунком» [34, с. 6]; «Цього разу **не виборсатись**. Мабуть, **помру...**» [34, с. 3].

Синоніми на позначення одужання, що вміщені в одному реченні і виступають у ньому однорідними членами речення: «Я все візьму на себе, а тобі треба **видужувати, набиратися сил..**» [34, с. 16].

Інші лексико-семантичні групи дієслівних синонімів не такі численні:

- *вибивати, гамселити*: «Жінки, чоловіки й діти довгими палицями **гамселили** по розвішаних килимах» [34, с. 42]; «Килими **вбивали** з ранку до вечора» [34, с. 42].

- *привести до спільного знаменника, систематизувати*: «А ми намагаємося **систематизувати** світ, **привести його до спільного знаменника**» [34, с. 101].

- *змалювати, написати*: «А якою **змалював** її той йолоп?» [34, с. 5]; «Що ж, можливо, її ще хтось **напише**» [34, с. 6].

У досліджуваному творі нами зафіксовані *іменникові синоніми*, які за обсягом становлять меншу частину від досліджуваних у романі. Іменники наводимо в називному відмінку, проте синтаксичну функцію синонімів визначаємо в контексті.

Досліджені лексичні засоби умовно поділяємо на дві групи: слова, що позначають *істот* та *неістот*. До ряду синонімів на позначення істот належать такі:

- *музиканти – оркестранти*: «**Музиканти**, зазначила Влада, були схожі на свої інструменти» [34, с. 84]; «Тепер вона спостерігала за **оркестрантами**» [34, с. 84];
- *завзяті вояки-шибеники, зухвалі кати*: «Гине від руки чотирьох **зухвалих катів**» [34, с. 4]; «Єдиним з усієї компанії цих **затятих вояків-шибеників**, хто вмів зв'язати до купи два слова, був красень-інтриган» [34, с. 6];
- *чоловіки – приятелі*: «Побачивши **чоловіків**, що прямують до неї, вона почервоніла» [34, с. 129]; «Вигукнули **приятелі** майже разом» [34, с. 129];
- *дами – «вечірні сукні», пихата публіка*: «**Дами** світили оголеними спинами і скидались на зграю лискучих морських котиків» [34, с. 82]; «Розглядаючи **пихату публіку** у вечірніх сукнях» [34, с. 83]; «І «**вечірні сукні**» із презирством поглядали б на неї» [34, с. 83];
- *кобіти, танцюристки*: «Витанцьовували дві напівроздягнуті **кобіти**» [34, с. 106]; «Атонесов, випускаючи кільця диму, дивився на одну з **танцюристок**, що лишилася в одних мережаних трусиках» [34, с. 108];
- *мусульмани, смагляві діти півдня*: «Здавався незбагненим для здивованих **мусульман**» [34, с. 42]; «Що також було незбагненим для **смаглявих дітей півдня**» [34, с. 42].

Подані синоніми авторка використовує з метою точного, влучного та виразного висловлення своєї думки, задля уникнення повторів.

До наступної групи синонімів-іменників відносимо ті, що вказують на певні предмети, неістоти:

- *кімнатка, каюта, приміщення, номер*: «Влада увійшла до своєї **каюти** й огледіла **приміщення**» [34, с. 126];

- «чортівий» будинок, лігво: «Навіть її самотній **будинок** прозвали «**чортівим**» та обходили щонайдальшим шляхом» [34, с. 7]; «Будинок і справді нагадував **лігво**» [34, с. 7];
- книги, роман, рукопис: «Крім того, за **книги** пообіцяли одразу ж виплатити гонорар» [34, с. 43]; «Йому запропонували подати **рукописи** для публікації за кордоном» [34, с. 43];
- вино, кров ненароджених, нектар небесний: «Сідай, розлий, будь ласка, **вино...**» [34, с. 16]; «– **Кров ненароджених...** – посміхнувся він» [34, с. 16];
- рука, стареча кінцівка: «Яку незбагненну еволюцію пройшла ця **рука** перед тим, як стати висохлою **старечою кінцівкою**» [34, с. 3];
- анальгетик, знеболююче: «А зараз дай мені щось **знеболююче**» [34, с. 57]; «Нарешті вони знайшли **анальгетик**» [34, с. 57];
- мобільний телефон, слухавка: «Він виклав на стіл пачку цигарок, **мобільний телефон** та великий шкіряний записник» [34, с. 91]; «– **Вибачай!** – сказав Олег, відкладаючи **слухавку**» [34, с. 91];
- келихи, трунок: «Дістав з кишень два вузькі кришталеві **келихи**» [34, с. 164]; «**Вип'ємо** цей чудовий **трунок**» [34, с. 165].

Використання поданих синонімічних рядів робить мовлення твору виразнішим і значно багатшим, вони сприяють чіткішому окресленню висловлюваної думки.

При вказівці на певну особу авторка, крім займенників, використовує різноманітні синоніми. Їх уживання важливе для урізноманітнення викладу, для уникнення монотонності та повторів. Функція цих лексичних одиниць у творі, в першу чергу, естетично-зображальна. Їх вплив на сприйняття посилюється за рахунок авторських семантичних неологізмів та тропейних уживань.

- *писака, паризький йолоп, паризький шкрябун, франт-писака: «Якийсь паризький йолоп, щоправда, видав бульварський романчик» [34, с. 4]; «Чи бачив той паризький шкрябун хоч раз у житті справжнього гасконця?» [34, с. 5];*
- *Кріс, музикант, заїжджий гастролер: «Кріс – так звали музиканта» [34, с. 86]; «Принаймні, шлях до ліжка Дартова лежав не через ліжко заїжджого гастролера» [34, с. 86];*
- *Антуан Флері, гість, француз, іноземець, незнайомиць, прибулець, підопічний, супутник, екзальтований турист, суворий господар: «Візит француза, який назвався Антуаном Флері» [34, с. 22]; «Тату, я весь час думаю про того дивного іноземця» [34, с. 21].*

Отже, мова роману Ірен Роздобудько надзвичайно багата. Глибинна переконливість і виразність зображення навколишнього світу, в якому живе людина, забезпечуються як кількісним багатством словника авторки, так і ґрунтуються на влучному підході письменниці до слова, а точніше, на майстерному використанні авторкою синонімічних засобів.

1.2. Роль антонімів у створенні контрастів у тексті роману письменниці

Сучасна лексикологія розглядає синонімію й антонімію як крайні, граничні випадки, з одного боку, взаємозамінності, з іншого – протиставності слів за змістом. При цьому для синонімічних відносин характерна семантична подібність, для антонімічних – семантичне розходження.

У своєму дослідженні Є. Міллер говорить, що антонімами називаються взаємопротилежні за значенням мовні одиниці, які служать на позначення взаємопротилежних явищ дійсності. Тобто

антоніми – це певний клас слів, фразеологізмів і сталих словосполучень, що мають семантичні та структурні особливості, за якими й відрізняються від решти семантичних класів слів [29, с. 12].

В. Ковальов зазначає, що антоніми розвиваються та функціують у мовленні, утворюючи антонімічні опозиції. Антонімічність є внутрішньою фундаментальною властивістю мови. Антонімія слів виникає лише у мовленні. Антонімічний клас безперервно зростає, змінюється, має відкритий характер. Антонімія стає мовною універсалією [22].

Антоніми формують найпростішу групу слів, оскільки вона складається з двох одиниць лексики, на відміну від синонімів або омонімів, які групуються рядами.

В антонімічні відношення не входять зв'язки лексеми на позначення конкретних понять, а саме: іменники, що мають конкретне значення, значна більшість відносних прикметників та дієслів. Це зумовлюється тим, що слова з певним значенням називають поняття, які не мають співвідносних за протилежністю відповідників.

Прийнято розглядати таке поняття, як міжчастиномовна антонімія, хоча багато вчених не погоджуються з ним і вважають антонімами слова, що належать до однієї частини мови.

Загальноприйнято розглядати такі лінгвістичні критерії виділення слів-антонімів:

- 1) лексико-семантичні;
- 2) граматичні;
- 3) функціональні [22].

На думку М. Плющ, антоніми допомагають експресивно, повно та яскраво передавати думки автора або мовця загалом. Вони дають змогу на основі контрастів характеризувати предмети або явища. Майстри художнього слова широко користуються контекстуальними антонімами [38, с. 144].

Таким чином, для нашого дослідження обираємо класифікацію, що, на нашу думку, найбільш чітко допоможе структурувати антонімічні пари в романі, тобто морфологічну класифікацію, за якою розглядатимемо два типи антонімів: одночастиномовні та міжчастиномовні антоніми.

Текстам художньої літератури притаманне широке використання антонімів. Їх уживання дає змогу яскраво, експресивно, контрастно змалювати події, явища, стан чи портрет героя.

У творі І. Роздобудько нами виявлено широке використання антонімів, які виконують художньо-естетичні, образні, структурно-композиційні та ідейні функції. Основна стилістична функція антонімів – бути лексичним засобом вираження антитези. У романі переважають загальнономовні антоніми.

Згідно з морфологічною класифікацією виділяємо два типи антонімів: *одночастиномовні* та *міжчастиномовні*. У творі авторки знаходимо як перший, так і другий тип антонімів. Звичайно, найчисельнішою групою є антонімічні пари, що належать до однієї частини мови: *сидіти – стояти, говорити – мовчати, право – ліво*. Проте, авторка не обмежується цим і створює міжчастиномовні антонімічні пари: *коротко – довгий, безбідно – убогий, спокій – метушливий, деградація – прогресувати, зимно – спекотний: «Коротко підстрижене, ще не сиве волосся» [34, с. 9]; «Золота хвиля довгого волосся, що завжди вибивається з-під оксамитового берета» [34, с. 9].*

Семантична природа антонімів, що передбачає вираження протилежностей, дозволяє широко використовувати їх як яскравий виразний засіб у художній мові. Найчастіше антонімічні пари авторка утворює, коли вказує на якість, дію, стан та інколи простір і стосунки між людьми.

Виокремлені антонімічні пари у романі Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» поділяємо на групи залежно від частиномовної належності:

1) іменникові антонімічні пари: *мед* – *гірчиця*, *правда* – *брехня*: «*А ти здаєшся собі гіршою за всіх, тому що у тебе – все на язиці: і мед, і гірчиця, й отрута, і правда, і брехня*» [34, с. 32].

2) прикметникові антонімічні пари: *батьки справжні* – *прийомні*, *тьмянний* – *найяскравіший*, *бурхливий* – *спокійний*: «*Влада не знала, хто її справжні батьки*» [34, с. 28]; «*Прийомні* мама з татом удочерили її в неповних десять місяців» [34, с. 28].

3) прислівникові антонімічні пари: *рано* – *пізно*, *яскраво* – *блідо*: «*Вона уявляла, як рано чи пізно залякне саме в такій позі*» [34, с. 183].

Письменниця широко і вміло використовує антонімічні пари на позначення якості, що яскраво виражають антитезу.

У творі нами зафіксовані антоніми на позначення дії, серед яких найбільшу групу посідають антонімічні пари зі значенням мовлення: *сперечатися* – *згоджуватися*, *запитувати* – *відповідати*, *говорити* – *мовчати* та інші: *віддавати* – *отримувати*, *зачиняти* – *відчиняти*, *відпливати* – *причалувати*: «*Він сперечався чи згоджувався із самим собою*» [34, с. 167]. «*Тому ніколи не треба метушитися, аби віддати чи отримати своє*» [34, с. 34].

Також у дослідженому нами матеріалі можемо виділити антонімічні пари, що позначають стан: *жива* – *мертва*, *сидіти* – *стояти*: «*Що вона насправді зробила, аби знайти сестру – живою чи мертвою?*» [34, с. 30]; «*За велінням несвідомої їй сили вона мала робити усе інакше, ніж це роблять інші: сидіти, коли всі стоять*» [34, с. 82].

У творі зафіксована нами антонімічна пара, що позначає простір: *право* – *ліво*: «*В тролейбусі вже пришився дядько із*

торбиною – зліва» [34, с. 32]; «Праворуч – старенька в картатій хустці» [34, с. 32].

В окрему групу виділяємо антоніми часу: *рано – пізно*: «Вона уявляла, як **рано** чи **пізно** залякне саме в такій позі» [34, с. 183].

Ще одна зафіксована нами група антонімів у творі вказує на стосунки між людьми: *вороги – співвітчизники*: «Бачили б її зараз **співвітчизники** та колишні численні **вороги**» [34, с. 4].

У творі в антонімічні стосунки вступають слова, які не мають протилежних значень. Семантична протиставленість у таких лексемах утворюється лише в спеціальному контексті. Авторка подає досить цікаву антонімічну контекстуальну пару: *Его – Тінь*. Напр.: «Цей фокус із люстром Влада вигадала сама: «**Тінь**» є протилежністю «**Его**». Аби знову стати **Его**, **Тінь** має побачити себе збоку» [34, с. 15].

Отже, аналізуючи роман І. Роздобудько, приходимо до висновку, що антонімія посідає чільне місце в індивідуально-авторському мовленні. Використані лексичні засоби розкривають глибинний зміст авторського тексту, допомагають відтворити більш яскраву картину з допомогою контрасту.

1.3. Характеристика одиниць художнього синтаксису у творі

В історії досліджень синтаксису української мови просте та складне речення посідають найважливіше місце. Об'єктом синтаксису як мовознавчої науки є дослідження структури і функцій висловлення, інтерпретованих у комунікативному аспекті, тобто у відношенні до позначуваної ситуації, до мовця і слухача.

Речення – одне з основних понять синтаксису. Це висловлення, яке повідомляє про щось і розраховане на зорове або слухове сприйняття. На відміну від слова і словосполучення речення

характеризують комунікативність; відносна самостійність; структурна цілісність [10].

У словнику-довіднику з української мови А. Загнітка зазначено, що за метою висловлювання (функцією) речення поділяються на розповідні, питальні й спонукальні. Розповідними називаються речення, що вміщують повідомлення про події, факти, явища, предмети та їх ознаки [44].

Речення, що містять у собі питання, називаються питальними. Саме воно спонукає співрозмовника до відповіді [44].

А. Грищенко відзначає, що спонукальними називаються речення, в яких виражено спонукування до дії. Такі конструкції проявляють різні волевиявлення: вимогу, наказ, заклик, дозвіл, заборону, пораду, побажання [37, с. 277].

За структурою вчені виділяють речення прості й складні. Користуючись дослідженнями М. Кочергана, визначаємо, що просте речення складається з одного або кількох поєднаних граматично слів, які вказують на закінчену думку. В своєму складі просте речення має одну граматичну основу, виражену лише одним головним членом або сполученням підмета й присудка [25, с. 99]. Прості речення можуть бути односкладними та двоскладними, непоширеними та поширеними, неповними та повними, неускладненими та ускладненими. Двоскладним є речення, в якому наявні підмет і присудок. Лише один головний член має односкладне речення. Предикативний центр співвідноситься з підметом чи присудком у двоскладному реченні [37, с. 226].

Непоширеним є речення, що має лише підмет і присудок (в односкладних – один головний член). Поширеним є речення, в якому наявні й другорядні члени [38, с. 137].

Повним вважається речення, в якому є всі необхідні за структурою члени. У неповному ж реченні словесно не виражено один або кілька членів, які можна встановити з контексту [54, с. 38].

Ускладнені речення мають у своїй будові однорідні, відокремлені члени, звертання, вставні слова, словосполучення й речення [54, с. 38].

К. Шульжук зазначає, що складне речення складається з двох або більше предикативних одиниць, які становлять структурну, семантичну та інтонаційну цілісність [53, с. 121].

У мовознавчій науці вже склалася традиція класифікувати складні речення залежно від того, якими засобами зв'язку поєднані між собою предикативні частини. К. Шульжук усі різновиди складних речень поділяє на дві групи: 1) сполучникові складні речення; 2) безсполучникові речення [53, с. 131].

Речення як одиниці художнього синтаксису у детективі Ірен Роздобудько виокремлюються за такими ознаками:

- 1) за емоційним забарвленням та функцією;
- 2) за структурою;
- 3) за характером ставлення до дійсності.

За функцією речення класифікуються на розповідні, питальні й спонукальні.

Відомо, що розповідні речення пояснюють певні факти дійсності, інформують про явища або події. В досліджуваному творі розповідні речення є дуже поширеними, вони характеризуються розповідною інтонацією: *«Вона звела руку і нарешті розплющила очі. У напівтемряві, яку створювали щільні фіранки, долоня здалася їй зовсім білою. Малюк так само крутив своєю пухкенькою ручкою перед обличчям та уважно роздивлявся власні пальчики»* [34, с. 2].

Використовуються в аналізованому творі й питальні речення, які не вимагають відповіді від співрозмовника: *«Господи, думала вона, чи бачив той паризький шкрябун хоч раз у житті справжнього гасконця? Хіба він міг перемогти хоча б одного гвардійця?»* [34, с. 5]. Вони використовуються, щоб підкреслити незвичайність ситуації, трагізм або комізм її, звернути на неї увагу співрозмовників. У цьому

прикладі героїня сумнівається в обізнаності та бійцівських якостях опонента.

У монологічному та діалогічному мовленні часто використовуються кілька питальних речень поспіль для експлікації експресії: *«Адже хто з її колишніх знайомих міг похвалитися, що дожив майже до вісімдесяти? Хто, крім неї, тепер знає всю правду? Яким буде сьогоднішній вечір? Чи не марні всі її зусилля?»* [34, с. 4]

Функціонування у романі спонукальних речень репрезентується волевиявленнями суб'єктів: *«Маріон, **подай-но мені** ту скриньку, – наказала господиня. – **І йди геть**. Недовго тобі лишилося чекати...»* [34, с. 4].

Зважаючи на те, що речення класифікуються на прості і складні (за структурними ознаками), детективному роману Ірен Роздобуцько «Останній діамант міледі» вони надають стилістичної та семантичної виразності.

З метою створення структурної повноти та послідовності в досліджуваному творі використовуються прості двоскладні речення: *«Великий діамант замерехтів перед очима тьмяним живим блиском»* [34, с. 7].

Досить часто використовуються у творі прості односкладні речення. У тексті такі конструкції вказують на предмет, явище, стан і визначають їх відношення до дійсності: *«**Поставила** біля ліжка тацю зі склянкою молока й шанобливо **зупинилася**»* [34, с. 7]. *«Гарячий, малий, смаглявий **гасконець...**»* [34, с. 5].

У романі функціують як поширені, так і непоширені односкладні: *«**Поспішив..**»* [34, с. 4] та двоскладні прості речення: *«**Десь далеко шурхотіло море**»* [34, с. 4].

Поряд із повними реченнями: *«**Але доля розпорядилася інакше**»* [34, с. 4] вживаються неповні, серед яких ситуативні речення переважають, оскільки сферою їх використання є діалогічне мовлення, де нерідко пропущені головні і другорядні члени: *« – **Тінь**, – покірно*

відповів він хрипким голосом, і його голова ще глибше увійшла в плечі, – Залиш мене...» [34, с. 14].

Використовуються й досить рідковживані речення як вокативні, у яких звертання-речення стосується переважно однієї особи: *«Тату! До тебе! – гукнула Влада, не кваплячися впускати гостей у передпокій: квартирка була хоч і трикімнатна, але досить убога, і небажані гості у ній дійсно були небажаними» [34, с. 22].*

Слід зазначити, що серед еквівалентів речення часто використовуються незакінчені конструкції, що зумовлено емоційним станом суб'єкта або замовчуванням подій співрозмовниками: *«Поспішив... Це вона, саме вона пережила їх усіх. Якби вистачило сил, довела б писаці, що вона ще жива і досі здатна захищатися» [34, с. 4].*

В аналізованому романі є й прості ускладнені речення:

а) речення з однорідними членами: *«Партер оперного театру мерехтів відблисками діамантів, пахтів французькими парфумами, дзижчав плебейськими мелодіями мобільних телефонів» [34, с. 84];*

б) речення з відокремленими другорядними членами: *«Ті все ж таки вирішили оселитися на природі, в одному з передмість» [34, с. 39];*

в) речення зі вставними компонентами: *«Здавалося, що вона вибирає собі книгу – їх тут було кілька сотень» [34, с. 13];*

г) речення з відокремленими обставинами: *«Долаючи сон, Влада увімкнула бра над головою» [34, с. 30].*

Вставні слова виражають модальні значення достовірності, невпевненості тощо; відокремлені члени надають реченню значення додаткової обставинності (причини, часу, місця, мети), пояснення, включення, виключення, уточнення.

Використовуються у детективі Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» й складні речення, а саме:

– складносурядні: *«Поважна публіка нерішуче стояла по краях*

палуби, а посередині танцювали лише двоє захмелілих румунських перекладачів» [34, с. 132];

- складнопідрядні: *«Рік тому вона нарешті спромоглася зробити розкішний ремонт у цій трикімнатній квартирі, що дісталася їм із Жанною від батьків» [34, с. 10];*
- безсполучникові: *«За кожним столиком точилися жваві розмови, майже усі члени делегації були знайомі один з одним, усі голосно ділилися враженнями від своїх номерів, кухні та зустрічей зі знайомими» [34, с. 130];*
- комбінованих типів: *«Півтора року тому вона навіть розповіла свою гіпотезу слідчому, і той зміг поговорити із Дартовим, який тепер мав не тільки славу, але й котедж у престижному районі міста і власного охоронця» [34, с. 80].*

Такі речення слугують для створення образної конкретно-чуттєвої картини, виступають емоційно-оцінним засобом, передають явища, що відбуваються одночасно, послідовно або чергуються, зіставляються чи протиставляються.

Зважаючи на те, що речення класифікуються за характером ставлення до дійсності на стверджувальні і заперечні, твір Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» вони насичують емоційно-експресивною виразністю.

В аналізованому романі стверджувальні речення вказують на твердження про предмет мовлення: *«За свої двадцять сім років Влада змінила купу професій і тепер раділа, що численні записи у «трудовій книжці» вже не грали такої серйозної ролі при влаштуванні на роботу» [34, с. 81].*

У заперечних реченнях заперечується явище дійсності: *«Дивовижна музика, яку вона не здатна була сприймати в респектабельному оточенні, не викликала в уяві картин і марень, як це бувало у дитинстві та юності» [34, с. 83].*

Отже, синтаксис мови твору Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» є функційно специфічним, структурно закономірним та стилістично різноплановим. Нами було виділено розповідні, питальні, спонукальні, прості двоскладні речення, прості односкладні речення, поширені та непоширені односкладні речення. Поряд із повними реченнями у тексті вживаються і неповні речення, серед яких переважають ситуативні речення. Вживаються й такі речення як вокативні, незакінчені речення. У детективі наявні й прості ускладнені речення та складні речення, а саме: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові, комбінованих типів. Твердження у тексті реалізуються через стверджувальні та заперечні речення.

1.4. Синтаксичні фігури в романі Ірен Роздобудько

Синтаксичні засоби увиразнення мовлення складає група так званих стилістичних фігур мовлення, тобто своєрідних форм синтаксичного впорядкування фрази.

Л. Мацько поділяє синтаксичні стилістичні засоби на групи, звертаючи увагу на тип трансформації речення: звуження моделі речення (називні речення, парцеляція, еліпсис, апосіопеза, асиндетон), розширення моделі речення (паралельні конструкції, перелічення, повтор, полісиндетон), зміна порядку слів (відокремлення, інверсія), значеннева транспозиція речення (риторичні запитання) [36, с. 73].

Для нашого дослідження доцільно розглянути синтаксичні засоби, що побудовані на звуженні синтаксичної моделі речення.

Еліпсис – це структурна конструкція, у якій вилучено один або кілька елементів, які можна відновити за контекстом. Еліпсис найчастіше вживається у діалогах як маркер розмовної мови [36, с. 73].

Суть **апосіопези** полягає у паузі посеред речення, щоб реципієнт самостійно уявляв та додавав те, чого бракує [35].

Навмисне опущення сполучників називається **асиндетоном**, метою його є надання мовленню компактності [35].

Парцеляція – навмисний поділ речення на менші структурні елементи, які оформлюють у вигляді окремих речень [45]. Парцеляція типова для спонтанного мовлення.

Далі розглядаємо синтаксичні стилістичні засоби, які будуються на розширенні синтаксичної моделі речення.

Повтор полягає в навмисному повторенні слів та синтаксичних конструкцій [45].

Перелічення – називання об'єктів так, щоб виник ряд однорідних членів речення [50, с. 70].

Полісиндетон – це стилістично мотивований повтор сполучників або прийменників. Полісиндетон є засобом увиразнення найважливішої інформації, ритмічної організації висловлювання, зображуючи предмет ізольовано [44].

Паралелізм полягає у використанні синтаксичних структур відповідно до однакового синтаксичного зразка [50, с. 70]. Засобими паралелізму створюється відповідна тональність та ритм фрагмента.

Риторичне запитання – засіб репрезентації діалогу з уявним співрозмовником [35].

Отже, стилістичні засоби синтаксису відіграють важливу роль у досягненні експресивності мовлення.

Роман Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» відрізняється складною синтаксичною будовою. Довгі поширені речення, ускладнені численними синтаксичними конструкціями та фігурами, велика кількість еліптичних та незакінчених речень, інші особливості слугують засобом вираження двоплановості часу (у творі існують два часопростори: давні часи – часові рамки розгортання дії та сучасність).

Концепт «час» у творах Ірен Роздобудько переважно реалізується на синтаксичному рівні. Для вираження цього концепту

авторка обирає повільну та розлогу манеру оповіді, для якої характерне використання на синтаксичному рівні складних речень, які об'єднані сурядним зв'язком із використанням однорідних членів речення та розгорнутих зворотів, а також еліптичних конструкцій, асиндетонів та полісиндетонів.

Синтаксична структура твору є надзвичайно важливим компонентом, адже в ній втілено як ідею твору, так і індивідуальний стиль автора.

Однією із найуживаніших стилістичних фігур синтаксису у творі є повтор. Це стилістична фігура, яка створюється нагромадженням певних мовних елементів (слів або словосполучень). Дія цієї стилістичної фігури пояснюється як посилення впливу повторюваних елементів за кожним новим уживанням, так і тим, що сам факт повторення того самого слова чи словосполучення вносить до його сприймання певні зміни – об'єктивні (вплив сприймається усіма як тривала, довгочасна дія) і суб'єктивні (кожен по-своєму сприйме повтор слова, у кожного це слово викличе інший ланцюг асоціацій).

У художній мові виділяють декілька різновидів повторів, найчастіше вживається анафора (єдинопочаток), що полягає у повторенні однакових звуків, слів чи синтаксичних конструкцій на початку суміжних висловлень. Прийом анафори Ірен Роздобудько використовує у своєму творі неодноразово, прикладами є: «*Усе переплутав, змістив у часі. **Усе** – вигадав...*» [34, с. 5].

У наступних реченнях спогади Міледі, їх швидка ретроспекція відбувається за допомогою триразового повтору слова «ось»: «***Ось** вона – шістдесятирічна отаманка місцевих контрабандистів, ще здатна зваблювати: широкий шкіряний корсет, високі чоботи, коротко підстрижене, ще не сиве волосся, підфарбоване хною. **Ось** – сорокарічна жінка, що втікає – завжди втікає! – від армії хижих святенників, **ось** – прекрасна молода авантюристка, найкраща*

*танцівниця при дворі: блакитна сукня, золота хвиля довгого волосся, що завжди вибивається з-під оксамитового берета. **Ось** – юнка, весела вдова старого маршала, коханка короля, чорний фатум кардинала, вогник, до якого злітаються найрозумніші люди сторіччя» [34, с. 9].*

З прикладів, поданих вище, можна зробити висновок, що за допомогою використання повторів автор додає певного додаткового забарвлення, експресивності й емоційності. За словами О. Пономарева, повтор початкових компонентів висловлювання є поширеною стилістичною фігурою та засобом експресивного синтаксису, він забезпечує семантичну та емоційно-експресивну зв'язність тексту [31, с. 66]. У багатьох випадках повтори стають головними елементами композиції тексту або задають тон у подальшому розгортанні думки.

Еліпсис, усічення структури речення, спостерігаємо у таких прикладах: *«Еге ж, – меланхолійно вставив Араменко. – А потім усі ті, кого ти назвав, загули до таборів... **Теж мені – хитрун!**» [34, с. 130].*

Ірен Роздобутько досить широко використовує в своїх творах апосіопезу. Цей стилістичний засіб репрезентуємо у таких реченнях: *«Поспішив... Це вона, саме вона пережила їх усіх» [34, с. 4]; «А витончений горе-аристократ, носій трьох титулів і власник напівзруйнованих замків...» [34, с. 5].*

У наведених прикладах мовець не договориює фразу, але реципієнтові зрозуміле ставлення, оцінка ситуації мовця.

Парцеляцію знаходимо у такому прикладі: *«На одинадцять вона безбідно прожила своє бурхливе життя. І от лишився один. Найяскравіший. Вона дала йому назву «Герцог Бекінгем»» [34, с. 7].*

Із зазначеного вище бачимо, що явище парцеляції є типовим для спонтанного мовлення, а самі парцельовані конструкції виконують

змістопідсилювальну функцію у творі. «Випадаючи» з тексту, вони звертають на себе увагу читача.

Далі розглядаємо стилістичні засоби синтаксису, побудовані на розширенні моделі речення.

Перелічення в романі «Останній діамант міледі» полягає у вказівці на об'єкти так, що виникає ряд однорідних членів речення: *«Скільки пернів зносили ці пальці – діамантових, рубінових, смарагдових! Скільки разів стискали вони руків'я кинджалів, нагаїв, револьверів! Як уміли занурюватися в кучері коханців – маркізів, графів, шибеників та зухвалих підданців»* [34, с. 3].

Перелічення у наступному прикладі створює ефект багатоманітності (багатства): *«Відтак дістала з кошика інші делікатеси – гриби, вуджені курячі стегенця, «рибні коктейлі», оливки...»* [34, с. 12].

Прикладами полісиндетону (стилістично мотивованого повтору сполучників або прийменників) у тексті є такі:

1. *«Вона пригладила своє коротке волосся, згадала, як обурювалося її зачіскою місцеве жіноцтво, як зачинялися вікна і двері, коли вона у шкіряному капелюсі з широкими крисами верхи в'їжджала в це забуте Богом селище, як хрестилися, дивлячись їй услід чоловіки: «Дияволиця!»* [34, с. 3].

2. *«Одруження із урочистою церемонією в Палаці (що в народі називався «Бермудським трикутником»), із лялькою та повітряними кульками на капоті авто, із юрмою гостей та подарунками, із гульбищем у ресторані та чемним знайомством із усіма новими родичами!»* [34, с. 88].

Наявність сполучників уповільнює мову, а повторювані прийменники навпаки – динамізують її.

Асиндетон у творі І. Роздобудько знаходимо у рядках: *«Кожен із них залицявся до неї, шаленіючи від пристрасті, погрожував самогубством, заманював обіцянками...»* [34, с. 6].

У поданих прикладах спостерігаємо відсутність сполучників. Такий ритм способу викладу думок надає наведеним фрагментам ефекту пришвидшення.

Риторичне запитання використовується у творі Ірен Роздобудько як засіб відтворення діалогу з уявним співрозмовником: *«Адже хто з її колишніх знайомих міг похвалитися, що дожив майже до вісімдесяти? Хто, крім неї, тепер знає всю правду?»* [34, с. 4]. У наведених прикладах мовець не очікує відповіді на своє запитання. Такі речення допомагають авторові відтворити роздуми героїні, використовуючи невласне пряму мову.

Варто відзначити, що частота вживання синтаксичних стилістичних засобів у творі не однакова. Зазначених одиниць дуже багато на початку, у ретроспекції Міледі та досить мало при описі життєвих перепитій Влади.

Стилістичні фігури синтаксису допомагають письменниці впливати на формування думки читача, створюють його індивідуальний стиль і є чинниками, що розкривають ідею твору.

Висновки до першого розділу

Аналізуючи лексичні особливості роману І. Роздобудько, приходимо до висновку, що мовна естетика авторки створювалась на максимальному використанні синонімів, антонімів, експресивно забарвлених слів, що дозволило письменниці всебічно схарактеризувати людей, їх вчинки та дії, суспільне життя, явища природи.

Синоніми у творі досліджено з граматичного боку, виокремлено дієслівні та іменні синонімічні ряди. Серед дієслівних виділено такі семантичні групи: на позначення мовлення, руху, вияву почуттів, позначення стану та ін. Серед іменникових синонімів виокремлено синоніми на позначення живих істот та неістот.

Антоніми, досліджені у творі, ми класифікували згідно з морфологічним критерієм. Нами зафіксовано два типи антонімів: одночастиномовні та міжчастиномовні. У дослідженні ми виокремили антонімічні пари в окремі семантичні групи: вказівка на якість, дію, стан, час, статева належність, простір і стосунки між людьми.

В аналізованому творі розповідні речення є найпоширенішими. Використовуються питальні та спонукальні речення, а також усі структурні типи простого речення.

У романі використано складні речення усіх типів (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові, комбінованого типу), які надають оповіді емоційно-експресивної виразності.

Нами виокремлено такі стилістичні фігури синтаксису: еліпсис, називне речення, парцеляцію, апосіопезу, асиндетон, полісиндетон, риторичні запитання, перелічення та повтори.

Синтаксична організація твору є важливим компонентом стилю авторки. Естетична функція синтаксичних конструкцій і стилістичних фігур полягає у розкритті внутрішнього світу персонажів, вираженні емоційно-ідейної глибини свідомості авторки.

РОЗДІЛ 2

ПРИЙОМИ РОЗШИРЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ У РОМАНІ І. РОЗДОБУДЬКО «ЛІСД»

2.1. Роль однорідних членів речення у романі авторки

Ускладнені речення є монопредикативними структурами, складні ж – поліпредикативні. Як зазначає В. Кононенко, характер ускладнення простого речення буває різноаспектним, тому під поняттям «ускладнене речення» об'єднують різні за будовою і функціями синтаксичні структури [24, с. 28]. Ускладненим вважають те речення, у структурі якого є відокремлені, однорідні члени, звертання, вставні та вставлені конструкції.

Слід зазначити, що не всі мовознавці розглядають звертання та вставні конструкції як вид ускладнення речення. Наприклад А. Ткаченко вважає, що однорідні члени речення теж не ускладнюють його, а лише кількісно розширюють [41, с. 44].

Однорідні члени речення перебувають в ідентичних синтаксичних відношеннях з одним членом речення, виконують тотожну синтаксичну функцію і поєднуються одне з одним сурядним зв'язком. Однорідними бувають як головні, так і другорядні члени речення. Основні диференційні ознаки однорідних членів речення:

1) посідають місце одного члена; 2) пов'язані сурядним зв'язком; 3) відносяться до одного члена речення; 4) переважно виражають однотипні поняття і мають однакові морфологічні форми.

В одному реченні можна зафіксувати один або кілька рядів однорідних. Основний засіб вираження однорідності – інтонація та сполучники сурядності.

Наявність лише двох однорідних членів у реченні – це мінімальна форма вияву однорідності. О. Пономарів стверджує, що на конкретному ступені розвитку людського пізнання, людської свідомості

виникає однорідність. Спочатку сформувався нагромадження, потім – підбір складників одного ряду, після чого людина й почала класифікувати дібране [31, с. 86]. Чим більша кількість однорідних членів у конкретному реченні, тим повніше виражена думка.

Компактне нагромадження в реченні синтаксично і семантично різнорідних однорідних рядів демонструє оригінальне мислення. Автор поєднує не зв'язані предмети і явища, знаходить щось спільне. Важливе місце відіграє інтонація однорідності.

Тому робимо висновок, що семантико-синтаксична однорідність по-особливому розгортає зміст речення. Однорідністю створюється логічна й емоційна сутність речення, стилістична, функціональна неповторність та індивідуальність.

Сучасна мовна практика відзначає, що для високорозвинених мов закономірним є розгалужене висловлення. Але для творів письменниці характерним є вживання простих речень з відокремленими членами, вираженими дієприслівниковими та дієприкметниковими зворотами, однорідними членами речення, вставними та вставленими конструкціями.

У реченнях, використаних у романі Ірен Роздобудько «ЛСД», однорідні члени пов'язуються з іншими компонентами речення не окремо, а лише в структурно-семантичній єдності, в сурядному ряду: *«Біля кожного входу лежить щось «своє», що теж свідчить про різноманітність мешканців — іграшки, відра, колеса від авто, знаряддя праці»* [33, с. 267]. Усі однорідні другорядні члени є супідрядними, оскільки підпорядковуються тому самому членові речення. Наприклад, у реченні *«А ще у неї буде цілий окремий гардероб з різним одягом для їзди верхи — червоного, білого з чорним, синього і пурпурового кольору»* [33, с. 271] однорідні означення *червоного, білого з чорним, синього, пурпурового* підпорядковуються непрямому додатку *кольору*. Однорідні підмети і присудки, поєднуючись предикативним зв'язком у формі взаємозалежної координації, не залежать від жодного члена.

Найчастіше фіксуємо у прозі письменниці однорідні підмети: «Є просторі ділянки для різних видів порту, концертний майданчик» [33, с. 11]. У цьому реченні іменники *ділянки* та *майданчик* є простими однорідними підметами. Використання таких конструкцій дає змогу розширити коло опису, точніше охопити певну частину простору.

Твори Ірен Роздобудько насичені однорідними додатками, наприклад: «Я зазвичай обираю джинси, футболку і кросівки» [33, с. 25]. Можемо бачити, що це речення ускладнене однорідними додатками. Вони пояснюють, що саме беруть дівчата у гардеробі на вихідних. Цим самим читач може собі уявити картину у всій її повноті. Вираження вказівки на предмет та дію, об'єднані відношеннями однорідності, надають мовленню емоційної виразності.

Однорідні члени у письменниці часто перебувають у синонімічних відношеннях: «Озу досить хвороблива, тендітна, з плямами дивного рум'янцю на блідих щоках» [33, с. 20]. Однорідні присудки вказують на зовнішність однієї з героїнь твору: «Шили, плели, купали їх в басейні, вчили їздити верхи на конях, доглядати за квітами і таке інше» [33, с. 57]. У цих прикладах однорідний член підсилений наступним, а разом вони утворюють експресивний ефект.

Однорідні означення завжди відносяться безпосередньо до означуваного слова і між собою пов'язуються сполучниками сурядності або тільки інтонацією переліку. На кожне з них падає логічний наголос: «І вона могла сидіти в стайнях ціле літо, спостерігаючи, як він чистить гній, навалюючи його у візок красивими, сильними рухами довгих рук із великими, мов сковорідки, долонями» [33, с. 271].

Ампліфікація може створюватися за участю однорідності чи на її основі. Це художнє нагромадження однорідних епітетів, синонімів, порівнянь, використане автором для підсилення характеристики певних осіб або явищ: «Це була мить, в яку мені захотілося жити, дихати, рухатись і говорити, сміятися, пити вино, бігти краєм моря, злетіти на дельтаплані, стрибати по гілках, мов Мауглі, проповідувати на

вулиці, пливти небом, мов хмара, пролитись дощем на кожний куш» [33, с. 161].

Отже, використання речень з однорідними членами є поширеним засобом експресивного синтаксису. Авторка вдало використовує такі конструкції з метою якомога ширше розкрити певне явище, якості персонажа, його дії і т. ін.

2.2. Відокремлені члени речення як характерна ознака прози Ірен Роздобудько у романі «ЛСД»

Відокремлення – це інтонаційне та змістове виокремлення другорядних членів речення з метою підсилення їх значення та змісту, надання їм самостійності [8, с. 14]. Відокремлені члени уточнюють та конкретизують опис, дають глибоку характеристику особи або предмета, вносять експресивне забарвлення у зміст речення.

Відокремленим властиві напівпредикативна та функція додаткової характеристики [21, с. 30].

Відокремлення в реченні граматично та семантично доповнює речення, розгортаючи його [15, с. 228]. Суть відокремленої частини в конкретному реченні виявляється лише у зв'язку з елементами всього речення і на тлі позареченнєвого буття. Цікаво, що відокремлені й невідокремлені члени речення можуть бути вираженими однаковими лексемами. Сенс відокремлення усвідомлюється і сприймається під час порівняння одного речення у двох виявах – коли він відокремлений і коли не відокремлений. Мовець вирішує відокремлювати чи не відокремлювати певну частину речення. Це залежить від комунікативної мети, яку поставив перед собою автор. Прикладки допомагають виявити позитивне чи негативне ставлення мовця до сказаного.

Найчастіше використовуються дієприкметникові, прикметникові і дієприслівникові звороти та співвідносні з ними підрядні речення. В усіх відокремлених членах речення закладено індивідуальні стилістичні якості.

Відокремленню більшою мірою сприяє позиція другорядних членів речення, їх поширеність та наявність додаткового смислового навантаження. Відокремлені члени в художньому слові функціують як чинник експресії.

Відокремлені означення будують ефект максимальної експресії, нагнітання, градації. Вони часто ампліфікуються, домінуючи в синтаксичній конструкції над іншими виражальними засобами: *«Моє життя — яскраве, безтурботне, сповнене ароматом парфумів і булочок, насичене здобуттям знань, вишивкою, танцями, співами, пізнанням себе, закінчилось»* [33, с. 65].

Відокремлені обставини уточнюють місце, час, спосіб дії. Вони привертають увагу до предмета мовлення, здатні увиразнювати певний об'єкт, виділяти його з ланки подібних.

Дуже часто у своїх творах Ірен Роздобудько використовує відокремлені члени речення, які виражаються дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами: *«Оглядаючись по всіх боках, ми по черзі полізли на заплетені диким виноградом металеві сходи»* [33, с. 56]. Вживання таких членів речення сприяє розширенню тематичного поля твору, збагачує його зміст різноманітними відтінками суб'єктного враження від побаченого та почутого: *«Я ще ніколи не займався ніякими подібними справами і тому дивився на неї, мов баран, тягнучи артистичну паузу»* [33, с. 88].

Дієприкметникові звороти в свою чергу також збагачують контекст твору: *«Тому запишу ЙОГО слова, сказані сьогодні (точніше, вже вчора!) о першій ночі»* [33, с. 128].

Нерідко письменниця поєднує в одному реченні і дієприслівниковий, дієприкметниковий звороти з іншими

відокремленими або однорідними членами речення: *«Ми, з цікавістю витягнувши шиї, споглядали мальовничий майданчик, засаджений квітами та втиканий скульптурами богинь і богів»* [33, с. 94].

У всіх відокремлених членах речення закладено неповторні стилістичні якості (переважно в художньому мовленні): *«Якоїсь миті я ледь не підскочив, ошпарений цією трохи дивною аналогією, але вона здалася мені такою влучною»* [33, с. 172]. Експресивне значення відокремлених мовних одиниць виразно індивідуалізоване. Вдаючись до відокремлення, письменниця досягає певної економії у висловлюванні, словесно скорочує його: *«Неприродного і нежилого враження цим палатам додавали і камери відеоспостереження, щедро напхані чи не в кожному кутку коридорів і кімнат»* [33, с. 178].

Відокремленням зумовлюється поява й використання паралельної форми висловлення того самого змісту. Так збагачується синтаксична синоніміка, його виражальні форми і засоби, посилюється комунікативна гармонія висловленого: *«Він почав обережно їсти, виписуючи ложкою охайні і рівні кола по всьому радіусі тарілки»* [33, с. 179].

Частовживаним стилістичним засобом у романі Ірен Роздобудько «ЛСД» є прикладка. Основне (атрибутивне) значення відокремленої прикладки нерідко ускладнюється додатковим обставинним значенням. Вона як різновид означення дещо розширює уявлення про персонажів, певний предмет чи явище: *«Кицька надала перевагу «здоровому натуральному харчуванню» і одразу вмолила цілого ляща, роздулася, мов єгипетська риба-валіза і знову зайняла своє коронне спальне місце на її стільці»* [33, с. 192].

Отже, письменниця вдало використовує речення з відокремленими членами для розширення змісту написаного. Відокремлені члени збагачують контекст твору, роблять його насиченим та цікавим для читача.

2.3. Звертання, вставні та вставлені конструкції у романі письменниці

Звертання – слово чи словосполучення, що вказує на особу або предмет, до яких звернено мову. Звертання виражається здебільшого іменником, субстантивованим словом у кличному відмінку або у формі називного відмінка. Воно буває поширеним та непоширеним.

Наявність у реченні звертань своєрідно позначається на інтонації всього речення.

Звертання виділяється у мовленні особливою інтонацією. П. Дудик писав, що у структурі речень зі звертанням простежується загальна закономірність і стилістична своєрідність речення: вимовляється звертання активно, енергійно, з дотриманням тривалої паузи [9, с. 32]. Така закономірність реалізується кожного разу індивідуально, залежно від почуттєвого стану мовця, мети висловлювання та структури речення.

Звертання вносить у будову речення певний синтаксичний елемент, функціональне забарвлення. Воно змінює мовленнєву орієнтацію вислову й тональність речення [2, с. 57].

Вставними називаємо слова, що формально не пов'язані з членами речення і виражають ставлення мовця до висловлюваного. Вони вказують на спосіб словесного оформлення думки, джерело повідомлення, відношення між окремими думками.

До вставних слів за синтаксичною роллю і функціями подібні вставні речення. За будовою вони бувають односкладними і двоскладними. Вставні конструкції виражають ставлення мовця до думки. Вони не є членами речення, тобто не пов'язані з іншими словами граматично. Вставні конструкції приєднуються до структури речення безсполучниковим зв'язком або за допомогою сурядних сполучників.

Вставні слова виділяються на письмі комами, а вставлені конструкції виокремлюються за допомогою тире або дужок.

Вставлені конструкції як експресивний синтаксичний засіб мовотворчості Ірен Роздобудько залежно від характеру їх граматичного зв'язку з основним реченням і від синтаксичної структури поділяємо на два структурних типи:

1. Експресивні вставні конструкції – оформлені як члени речення або частини складного речення.

2. Експресивні вставні конструкції – синтаксично самостійні вставки, не зв'язані з основним реченням, не підпорядковані йому. Експресивні вставні конструкції другого типу виявляють функційну роль носіїв додаткового значення, виступаючи засобом поширення змісту головних або другорядних членів речення. При цьому вони не завжди є структурно необхідними компонентами у конструкції основного висловлення.

Аналіз експресивних вставних конструкцій художнього мовлення Ірен Роздобудько уможлиблює визначення таких лінгвокультурологічних явищ, що впливають на розвиток структури вставок, як от:

а) вплив українського побутово-розмовного мовлення, характерного для художнього мовлення сучасних українських письменників;

б) прагнення українця до компресії інформації.

Фактичний матеріал засвідчений вставними конструкціями — різними синтаксичними одиницями: словом, словосполученням, реченням, текстом. Емоції, які відчуває читач, «споживаючи» той твір, дивним чином можуть передаватися так, ніби якась дивна отрута переповнює свідомість: *«У класі сьомому я бачила тут одну таку. Вона прибирала в наших класах. Років сорока, з червоними, мов у вареного рака, клешнями-руками. З неї знуцались. Адже всі знали (таке тут швидко передається з вуст у уста), що вона з «необраних» [33, с.58].*

Виявлено, що експресивні вставні конструкції виступають носіями складних адресатних відношень: з одного боку, як засіб авторизації, моделюючи комунікативну роль адресанта мовлення, з другого – як своєрідний текст-коментування, що пов'язується складними інтратекстуальними засобами із основним текстом: «... *Тур — кращу виконавицю східних танців, відмінницю, приклад для всього ЛСД! Тур, яка краще за всіх складала ікебану! Яка співала, мов оперна дівка, одягалась, мов голлівудська зірка, мала бездоганну фігуру й обличчя, з якого можна було воду пити! Зналася на мистецтві Ренесансу, цитувала напам'ять Аристотеля і Тур, тиха і мила Тур. Щаслива Тур, яку забрали до шлюбу першою. І не на авто, а у справжньому «ландо», запряженому четвіркою білих коней, всю засипану флердоранжем, огорнуту китайським шовком і австрійським мереживом. У блиску діамантів. У спалахах феєрверків. У хвилях музики живого оркестру з Національної опери! Тур, після від'їзду якої на всіх ланах ЛСД ще довго лежала тінь. Тінь нашого смутку і нашої заздрості... Тур...*» [33, с. 29].

Оригінально інтерпретує та реалізує авторка у своїй прозі синтаксичну категорію вставленості. Вставлені слова, словосполучення, речення — мовні одиниці, що містять додаткові, побіжні повідомлення, зауваження, які переривають основне висловлення за допомогою інтонації вставленості.

Прозі Ірен Роздобудько характерне широке використання вставних та вставлених конструкцій: «*Шкода, що потім так швидко проявилася хвороба...*» [33, с. 211]. Авторка хоче надати додаткові зауваження, повідомлення, уточнення зміст усього окремого його члена чи всього речення загалом, щось пояснити чи доповнити основний зміст. Письменниця надає більшу перевагу вставним, аніж вставленим конструкціям. Це допомагає їй більш широко показати емоції своїх персонажів у тій чи тій ситуації: «*Певно, не очікував побачити в*

затінку живу людину. Можливо, такий самий неосяжний ліс» [33, с. 113].

Вставні слова і словосполучення руйнують звичну структуру речення, ускладнюють його синтаксично й інтонаційно. Вони орієнтують увагу до оцінки висловленого в реченні, підтвердження або заперечення істинності, припущення, сумніви. Часто вони можуть поширювати характеристику висловленого в реченні: « — *Вибачте, я не маю права вести приватні розмови по телефону хазяїна! — залізним голосом вимовила Віра Іванівна і, певно, вже збиралася покласти слухавку на золоті важілі»* [33, с. 209].

Переважна більшість мовознавців дотримується погляду, згідно з яким вставлення формується в тому випадку, коли мовець, почавши фразу, розгортаючи її, завершуючи чи, навіть, завершивши думку, усвідомив потребу в її продовженні, доповненні або уточненні. Саме тоді розпочате речення переривається в якійсь його частині, в нього мовець вставляє певне доповнення, після чого завершує реченнєву структуру, привносячи у висловлювану думку додаткову семантику. Саме з такою метою письменниця вводить вставлені конструкції канву свого художнього тексту: «*І відтоді, як я це усвідомив, він став для мене важливим і визначним, ознакою (хоч як це дивно!) обраності, особливості, окремішності і цінності кожного представника такого покоління, що відрізняє його від інших — тих, хто існує поруч у паралельному світі»* [33, с. 194].

Речення в сучасній українській мові не мають семантичних і синтаксичних особливостей, які обмежували б не лише їх можливість ускладнюватися вставленими конструкціями, а і зміст та структуру вставлень. Саме тому синтаксична будова вставлень характеризується великим різноманіттям і залежить передусім від характеру їх граматичного зв'язку з основним реченням: «*Коли я вперше побачив щось подібне — вже не пам'ятаю, в кого і де саме, адже потім вся ця*

штучна розкіш поперла звідусіль — я називав такі антуражі «стомлені бідністю»» [33, с. 196].

Вставлена конструкція може бути формою внесення порівняльних конструкцій, які обов'язково передбачають інтертекстуальний екскурс: будь-яке порівняння запрограмоване на залучення іншотекстового матеріалу, адже в цьому полягає сама тропеїчна природа порівняння як способу залучити до інформування адресата повідомлення гіпотетично більш знайомий, більш зручний, більш зрозумілий, більш загальний позатекстовий образ для створення образу внутрішньотекстового: *«Вона тяжко зітхнула (це не пройшло повз мою увагу!) і повела далі...» [33, с. 211].*

Нерідко письменниця раптово перериває думку висловлювання, ніби забувши якусь дуже важливу річ, цим самим викликаючи увагу читача: *«Людмила Степанівна, так звали колишню колегу нинішньої покоївки, вочевидь, нудьгувала в приймальні і тому охоче повідомила, що... (А тепер — стоп! Я ледь не вкусив себе за долоню!) ...що нині завуч уславленого коледжу працює у свого колишнього учня, а тепер відомого бізнесмена та громадського діяча, сина «депутата і кандидата», Олексія Костянтиновича Струтівського» [33, с. 213].*

Вставлені конструкції надають змогу надати не лише додаткову інформацію, а й передати відтінки настрою, почуттів персонажів, наприклад: *«Начувайтесь: у вас будуть величезні — я не жартую! — неприємності!» [33, с. 215].* У поданому прикладі бачимо, що вставленим реченням письменниця передає повну готовність персонажа (за текстом – Віра Іванівна) до рішучих дій.

Вставлену конструкцію можуть розпочинати службові або традиційні графічні символи. Тоді змістові акценти переносяться на сегменти вставленої конструкції: *«Про Венеру — богиню кохання, яка — о, це така новина для мене! — оголена перед усім тисячолітнім світом і не соромиться того!» [33, с. 256].*

Одним із найвиразніших експресивних прийомів у романі стає використання звертання. Воно відображає думку авторки щодо об'єкта, до якого звертаються. Як відомо, всі звертання поділяються на власне звертання та звертання риторичні. У прозі Ірен Роздобудько переважають власне звертання. До них належать власні назви осіб. У письменниці це найчастіше іронічні назви людей: *«Сподіваюсь, старий, цю романтичну маячню ти ще пам'ятаєш? А оплата більша ніж пристойна: пару годин — п'ятсот євро»* [33, с. 200]. Іронія часто посилюється зменшено-пестливими суфіксами.

Ці зменшено-пестливі звертання переносять емоційну силу на весь написаний зміст. Займенники біля звертань мають інтимізує значення, проте звертання виражені займенником, здебільшого передають недобррозичливе ставлення, зневагу, осуд. Такі звертання не обов'язково виступають у зневажливому тоні, якщо біля них є інші звертальні слова. У ролі власне звертань часто використано ввічливі звертальні слова, які пов'язані з соціальним устроєм суспільства: *« — Отже, панове, — суворим голосом промовила Мадам, — ви знаходитесь в навчальному закладі з бездоганною репутацією! І тому попрошу залишити всі ваші гиготіння та коментарі при собі»* [33, с. 115].

Наявність або відсутність звертання може виступати у ролі стилістичного прийому. Тоді стилістично позначеним стає сам факт його відсутності або наявності.

Ірен Роздобудько притаманна діалогізація усно-розмовної мови героїв. Часто головні персонажі у роздумах звертаються до себе самих: *«Чи не забула я сказати, що кожен з класів поділяється на «секстети», які позначаються за номерами наших дортуарів?! Ну от, знову доведеться починати з експозиції! Що я за дурепа?»* [33, с. 18].

Парцеляція як прийом експресивного синтаксису в художньому мовленні використовується «для створення стилістичних ефектів живомовності, невимушеності, спонтанності спілкування» [36, с.15],

передусім у текстах, мова яких має ознаки роздумів розмовного мовлення. Проза Ірен Роздобудько психологізована, інтимізована прийомами синтаксичного розчленування (парцеляції) виражає найпотаємніші порухи людської душі (емоції, страхи, ідеї, переживання, бажання), тому нерідко авторка використовує цей прийом: *«Рів, Озу, Ліл, Іта і Мія. Всі ми — курсантки передостаннього одинадцятого класу. Одна четверта класу — «секстет». «Шістка» тобто»* [33, с. 18]. Функцію парцелятив виконують не тільки члени речення (як у синтаксичній парцеляції), а й різні види простих речень — неповних односкладних, слів-речень: *«Зала. Та сама, де мені пропонували манну кашку. За столом — Алекс. Навпроти — вона, Таміла»* [33, с. 253].

Отже, використані у текстах Ірен Роздобудько вставлені конструкції несуть важливе смислове навантаження. Зміст таких конструкцій виражає пряме й опосередковане ставлення до особистості, її соціальної ролі в суспільстві; вражає спектр оцінок (позитивних і негативних) залежно від ужитих мовних засобів та їх реалізації.

Узагальнюючи висловлене та враховуючи перспективу досліджуваної проблеми, можемо зробити висновок, що взаємодія синтаксису і культури є багатоаспектною.

Висновки до другого розділу

Однорідність у романі Ірен Роздобудько «ЛСД» стає засобом поєднання різних ознак, які авторка komponує в реченні, чим робить його експресивним та емоційно забарвленим.

У мові художнього тексту відокремлені члени речення відіграють, насамперед, роль експресії. Традиційно відокремлення розглядають як ускладнення синтаксичної структури простого речення. Це є смислове та інтонаційне виділення у реченні непоширеного чи

поширеного другорядного члена речення, який унаслідок цього набуває більшої самостійності.

Стилістика конструкцій синтаксису, до складу яких входить звертання, дуже різнопланова. Виділяємо за стилістично-функційною ознакою власне звертання і риторичні звертання. Сфера вживання власне звертань – розмовно-побутове мовлення, де широко і різноманітно вживаються різні синтаксичні конструкції.

Парцельовані конструкції в романі Ірен Роздобудько «ЛСД» виконують ритмомелодійну та змістопідсилювальну функції. Парцелят набуває комунікативної самостійності, чим звертає до себе увагу читача, «випадаючи» з рівного ритму загального тексту. Парцеляція є яскравим в емоційному плані засобом увиразнення, виділення думки, бо до об'єктивної інформації, закладеної в структурі речення, додається авторська оцінка.

РОЗДІЛ 3

ВАРІАТИВНІСТЬ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНИХ ЗАСОБІВ У РОМАНАХ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО «ЛСД» ТА «ОСТАННІЙ ДІАМАНТ МІЛЕДІ»

3.1. Використання виражальних засобів у романі «ЛСД»

Важливою рисою для текстів жіночої модерної прози стає вживання найбільш типових для сучасного сьогодення засобів викладу матеріалу, частотних лексичних одиниць, характерних для нашого часу фразеологізмів і метафоричних найменувань. Тексти в свідомості існують як гіпертексти, що включають розгалужену систему асоціативних зв'язків та перехресних посилань.

У романі Ірен Роздобудько «ЛСД» нами виділено такі функції цитат: проекція на нестабільність життя; експресивність; гра з цитатами; пародіювання; двоплановість чи багатозначність; поетизація. Вибір мовних засобів у творі пов'язаний з оцінкою зовнішнього вигляду жінки, її звичок, уподобань: *«...Цей день пройшовся по всіх нас, мов тріщина по пустелі. Спочатку невидимою ниткою прорізав рівну поверхню наших днів. Але я шкірою відчувала: ця «нитка» розшириться, дасть нові тріщини і охопить всю гладінь павутинням ще глибших тріщин. Щоб цього не сталося, треба все з'ясувати. Але в кого дізнатись, що трапилося? Не підеш же до пані Директорки! Це означало б донести на Ліл. Отже, я вирішила мовчати. Ми всі вирішили більше не згадувати про цей випадок. Але нитка-тріщина лишилась...»* [33,с.73].

Експресивна функція мови – це, відповідно, вміння виражати емоційний стан мовця, його суб'єктивне відношення до позначуваних предметів і явищ дійсності. Експресивність як загальномовна категорія є дотичною до всіх сфер мови, і обсяг її виражальних засобів окреслити повністю неможливо. Проте проблеми експресивного синтаксису

набувають у сучасній лінгвістиці структури тексту, мовної особистості як суб'єкта мовленнєвої діяльності, її прагматичних аспектів, взаємовідносин мовця й адресата, звукових засобів увиразнення мовлення і підсилення впливу на того, хто сприймає текст. Методологічно важливим є виявлення національно-культурного фактора синтаксичної експресивності.

Сучасна українська постмодерна проза характеризується вільним порядком слів, як і українська літературна мова взагалі, адже за членами речення не закріплені якісь постійні місця.

Ірен Роздобудько використовує як прямий, так і зворотний порядок слів. Прямий порядок є стилістично нейтральним, оскільки він забезпечує висловлювання загального змісту речення без спеціального акцентування логічних чи стилістичних елементів: *«Сьогодні день має бути вдалим. Адже вчора на уроці літсуду пані Вчителька призначила мене прокурором у справі мадам де Реналь. Суд повинен відбутися сьогодні на другій парі — і я натхненно збираюся до шкільної будівлі»* [33, с. 10]. У цьому уривку з тексту бачимо, що всюди підмет стоїть першим, а далі іде присудок, обставина посідає вільне місце (*сьогодні* — на початку речення, *сьогодні* в середині речення).

Типовими ознаками прямого порядку слів у романі Ірен Роздобудько «ЛСД» є такі:

- підмет передує присудкові: *«У серйозних стосунках я сильно прив'язуюсь до чоловіка, навіть зациклююсь на об'єкті свого кохання»* [33, с. 54];
- узгоджене означення передує означуваному слову, а неузгоджене стоїть після слова, якого стосується: *«Я весь час переглядаю конспекти з наших чинних предметів і намагаюсь поводитись відповідно до всіх вправ»* [33, с. 76];

У романі «ЛСД» порядок слів має такі функції:

- 1) синтаксична: *«Кожна «догана» пронумерована і продубльована»* [33, с. 11]. У цьому прикладі дієприкметники

пронумерована та *продубльована* стоять після підмета, тому виконують роль присудка, хоча до них можна поставити питання означення «яка?».

2) експресивна: «*Гарно грає...*» [33, с. 47]. Прислівник *гарно* виражає схвалення мовцем гри персонажа на музичному інструменті. Прислівник має конотативне значення відношення персонажа до того, що відбувається.

Інверсія, в свою чергу, представляє стилістичну фігуру, призначенням якої є посилити експресію мови, надати їй більшу яскравість, виділити певну думку автора: «*Коли я бачила її здалеку, серце моє співало від одного погляду на це створіння, від гордості, що в її судинах тече моя кров*» [33, с. 90]. Інверсоване означення дає конотативне значення чутливого ставлення персонажа до своєї онуки.

Виразність впливу інверсійного порядку слів на читача залежить від моменту несподіванки: слово раптом з'являється на початку пропозиції (замість традиційного місця розташування в кінці конструкції) або ж з'являється в самому кінці (замість звичайної позиції на початку), загострюючи увагу читача на думки, яка укладена в ньому.

Постмодерний стиль художнього мовомислення прагне до фіксації миттєвих вражень та емоційно-оцінної деталізації, що втілюються в особливих словесних конструкціях аналітичними засобами словоскладання. Однією з таких конструкцій є мовна економія. Саме вона у романі «ЛСД» реалізується переважно шляхом лексико-синтаксичної деривації та лексико-семантичних перетворень, її стилістичний потенціал розкривається насамперед у словотвірних засобах: «*Та мил-чоловіче, — заблагав продавець, стішивши голос і поглядаючи в її бік, — я вже втомився пояснювати...*» [33, с. 307].

Письменниця використовує також і графічну економію, наприклад: «*Шояроблющояроблющояроблющояроблющояроблющоя...*» [33, с. 82]. У цьому прикладі відсутні пропуски між словами. Авторка використовує такий вид письма для створення ефекту потоку свідомості

головної героїні. Три крапки в кінці дають нам змогу зрозуміти, що персонаж ще довго буде подумки проговорювати цю фразу.

Нерідко авторка використовує неповні речення. Неповними називаються речення, в яких одна з ланок їхньої внутрішньосинтаксичної будови не вимовляється (не вербалізується) і в той же час фіксується свідомістю, є повністю або ж достатньо зрозумілою: *«Володарки «жовтих доган» прибирають територію і вдень, і вночі. А «зелених» позбавляють всіх благ у виборі одягу чи косметики... «Чорні» ... Ох... Просто сидять в карцері. Стільки днів, скільки мають тих карток»* [33, с. 11]. У цьому уривку в наступних реченнях пропущений додаток «догана» легко відновлюється, якщо знати контекст. Але без першого речення, не буде зрозумілим цей набір кольорів.

Нерідко Ірен Роздобудько використовує у своєму романі різні види алюзій, а саме:

- літературна: *«Скажімо, минулого року одна семикласниця вивчила напам'ять п'єсу Шекспіра в оригіналі і декламувала уривки в актовому залі, доки не знепритомніла»* [33, с. 11];

- музична: *«...ми знайшли спільну мову, щойно я «на спір» зіграв пару фраз «Місячної сонати» Бетховена, поєднуючи ті стилі, в яких вони працювали...»* [33, с. 289];

- архітектурна: *«Я завжди вважав, що Карловий Міст, це диявольське творіння Петера Парлера, замішане на яйцях, сирі та молоці шість сторіч тому, — найкраще, наймагічніше місце в світі»* [33, с. 293].

Отже, стилістичні фігури відіграють значну роль у романі «ЛСД» Ірен Роздобудько. Вони створюють довершене полотно сучасної української прози. Синтаксичні засоби, що виступають самостійно або у співвідношенні з іншими мовними засобами, виконують зображальну функцію: творять характеристику персонажа, виявляють його соціальну належність, професію, інтелектуальний рівень, освіченість, емоційний стан.

3.2. Характеристика експресивних засобів мови роману «Останній діамант міледі»

У художньому тексті досить часто вживається лексика, яка характеризується вузькістю і специфічністю сфери вживання.

Л. Мацько зазначає, що експресивність є стилістично-семантичною функцією мовних одиниць, умотивованою психологічно і соціально. Експресивність породжується емоціями, мисленням, волею, етикою та естетикою, інтелектом, конкретним світосприйманням мовця [36, с. 189].

Просторічна лексика перебуває на грані літературного вжитку і часто виходить за межі літературної мови. Сюди належать слова перекручені, спотворені з погляду норм літературної мови: *звиняйте, оберкос, піраміндон*; слова з різко зниженим, експресивним забарвленням: *злігатися, знюхатися, пика, рило, стерво*. До просторічних слів приєднуються вульгаризми, які стоять поза літературною мовою і включають до свого складу лайки, прокльони тощо [39, с. 65]. О. Пономарів, В. Різун та Л. Шевченко до експресивної лексики відносять і стилістично забарвлені слова: книжну, розмовну, просторічну лексику, терміни, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, діалектизми [39].

До складу розмовної лексики належать слова, що, будучи літературними, надають мовленню розмовного забарвлення. Як правило, вони використовуються в усному варіанті літературного мовлення, зокрема в діалогах літературних персонажів. Ця лексика відтворює прохання, спонукання, наказ, ствердження, заперечення, різні життєві імпульси: сіпатися, чухмаритися, белькотіти, репетувати [39, с. 52].

Під ненормативною лексикою розуміємо лихослів'я, непристойну, нецензурну та безсоромну мову, а також блюзнірство, прокльони і лайку. Це лексика (найчастіше табуйована суспільством),

яка містить у своїй семантиці, експресивному забарвленні чи оціночному компоненті намір принизити, образити, зганьбити адресата мовлення чи третю особу в різкій і цинічній формі [51, с. 4]. Ненормативна лексика є сегментом лайливої лексики різних мов, що включає неввічливі, непристойні, вульгарні та лайливі вирази. Використання ненормативної лексики має чіткі національні, культурні та соціальні ознаки і суттєво відрізняється в різних культурах та соціальних групах.

П. Шуба до просторічної лексики відносить слова, які перебувають поза літературною мовою. Окремі мають якісь відхилення від норм літературної мови. Їх іноді називають власне просторічні. Інші мають яскравий наліт грубості, вульгарності. Іноді як лайки можуть уживатися слова загальнонародної лексики, які, звичайно, мають відтінок вульгарності [52, с. 9].

М. Фоміна відносить просторічну лексику до лексики розмовного стилю. Вона стверджує, що на загальному тлі лексики міжстильової та нейтральної в експресивно-стильовому відношенні різко виділяється так звана розмовна лексика. Вона є однією з основних частин лексико-семантичної підсистеми функціонального розмовного стилю [46, с. 48].

З метою правдивого відтворення розмовної, загальнонародної мови персонажів здебільшого в діалогах письменники послуговуються експресивною лексикою.

І. Роздобудько у своєму творі використовує розмовну лексику, фамільярну та деякі вульгаризми, тобто стилістично забарвлені слова. Якщо розглядати слова зниженого плану, то до розмовної лексики, виявленої у досліджуваному творі, віднесемо: *гудіти, бородань, пнутися, лаяти, набралися (напилися), розмазня, смердить, тьолка: «Не переймайся, друже, там буде стільки різних тьолок...»* [34, с. 109].

Серед досліджених лексичних одиниць нами зафіксовані слова, що вказують на спосіб переміщення – *тинятися, розповзатися, сповзатися, вивалюватися*: «Звідти **вивалився** московський гість» [34, с. 147].

Проаналізувавши мову роману І. Роздобудько «Останній діамант міледі» на наявність емоційно забарвлених слів, виокремили такі фамільярні лексичні одиниці – *босота, йолоп, мартопляс, лантух, ненажера-товстун, пойло, чертяка, шістьорка, шкрябун, нікчема*: «А якою змалював її той **йолоп**?» [34, с. 5]; «– **Чертяка!** Ну ти, как всегда!» [34, с. 66].

До вульгаризмів відносимо – *блєвану, гавно, гнидо, наволоч, падла, пацюк (як образа), пішов ти, сволоч, сдохнет, херня (на хріна, хрінові)*: «Нічого, єслі я вдруг **блєвану**?» [34, с. 66]; «–**Ти, гнидо**, ніколи не доведеш мені, що ти чогось вартий» [34, с. 144]; «– **На хріна** мені ваші обговорення!» [34, с. 72].

Отже, стилю письма авторки притаманне використання експресивних та емоційно забарвлених слів. Така лексика в мовленні І. Роздобудько надзвичайно важлива, адже нею можна виразити найрізноманітніші відтінки почуттів: зворушеність, щастя, захоплення, або навпаки – зневага, обурення, гнів.

Висновки до третього розділу

На синтаксичному рівні естетична функція актуалізації змісту тексту обумовлена експресивними синтаксичними структурами, порушенням порядку послідовності елементів для експресивності, синтаксичними повторами, паралелізмом синтаксичних одиниць різного типу. Позиція автора інтегрує всі мовні засоби художнього тексту.

Оскільки жаргонна і просторічна лексеми характеризуються не лише семантикою і стилістичним забарвленням, а й особливими

емоційно-експресивними відтінками, пов'язаними з живою, нестертою ще образністю мовою, вона має місце в художньому творі.

Ірен Роздобудько вдало використовує експресивні засоби у романах «ЛСД» та «Останній діамант міледі», що показує рівень майстерності авторки у варіативності вираження почуттів, емоцій, переживань та настроїв героїв творів засобами засобами експресивного мовлення.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підстави зробити такі висновки:

1. Своєрідність мови твору Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» полягає не тільки в багатстві словникового складу, а й у способі його використання відповідно до предмета зображення. У мовленні це знаходить вираження в побудові тексту, у способі включення в текст тих чи тих мовних елементів.

2. Аналізуючи *синонімічні одиниці* у романі І. Роздобудько «Останній діамант міледі», доходимо таких висновків:

- найбільшою групою синонімів за частиномовним критерієм є дієслівні синоніми;
- серед дієслівної синонімії найчисленнішою є групи на позначення процесів мовлення, пересування, переміщення у просторі;
- синоніми, як мовний засіб, виконують у творі стилістичну функцію, яка дає змогу виразити найтонші семантичні й емоційно-експресивні відтінки поняття;
- меншою за дієслівну є група іменникової синонімії, яку письменниця використовує при вказівці на особу.

3. Аналізуючи лексичний склад твору І. Роздобудько, відзначаємо широке вживання авторкою *антонімів*. На основі досліджених антонімів у творі «Останній діамант міледі» робимо такі висновки:

- з морфологічного боку авторка найчастіше вживає іменникові та дієслівні антонімічні пари, рідше виявляємо прикметникові та прислівникові антонімічні пари;
- з семантичного погляду найбільш уживаними є антоніми, що вказують на якість, дію, стан; окремі – на позначення простору і стосунків між людьми;
- у досліджуваному творі зафіксовані також антонімічні контекстуальні пари.

4. Уживання *емоційно-експресивної лексики* пояснюється особливостями індивідуальної творчої манери письменниці, її прагненням якнайточніше передати специфіку «живого» народного мовлення. Експресивна та емоційно забарвлена лексика у творі представлена такими групами:

- розмовна лексика;
- фамільярна лексика;
- вульгаризми.

5. Велика кількість синонімічних та антонімічних мовностилістичних засобів сприяла точному, об'єктивному відображенню реального життя, характерів літературних персонажів.

6. Речення як одиниці художнього *синтаксису* у романі Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» ми виокремили за такими ознаками:

- 1) за емоційним забарвленням та функціями;
- 2) за структурою;
- 3) за характером ставлення до дійсності.

7. У зазначеному вище романі розповідні речення є найпоширенішими, їм характерна розповідна інтонаційна потенційність. Використовуються питальні та спонукальні речення, які у романі репрезентують волевиявлення суб'єктів.

8. З метою створення послідовності та повноти в аналізованому творі використовуються усі структурні типи простого речення.

9. Складні речення усіх типів (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові, комбінованого типу) надають оповіді емоційно-експресивної виразності, використовуються для опису місцевості, роздумів героїв твору, їх характеристики. Вони надають оповіді емоційно-експресивної виразності.

10. Дослідження роману Ірен Роздобудько «ЛСД» показали, що уживання засобів стилістичного синтаксису є невід'ємною частиною створення сучасних романів, повістей, оповідань. Зображення

персонажів засобами власного мовлення (прямого, непрямого, невласне-прямого) є суттєвою частиною структури художнього тексту, що бере участь у композиційно-сюжетному рухові твору та розвитку його глибинного художнього змісту. Через персонажа, що «говорить», не тільки створюється його образ, але й характеристика інших персонажів, відтворюється загальна атмосфера, ситуація мовлення. Неповні, незакінчені речення, риторичні запитання, окличні речення виконують зображальну функцію — допомагають схарактеризувати персонажів. Авторка роману намагається відтворити ситуації з життя, повсякденність, аби читач з легкістю міг упізнати себе.

11. У своїй прозі Ірен Роздобудько вдало поєднує зі стилістичною метою різні синтаксичні конструкції. Це можуть бути номінативні речення, прості речення, ускладнені різноманітними однорідними, відокремленими членами, речення зі вставними та вставленими конструкціями та складні синтаксичні сполуки. Вживання всіх цих різновидів стилістичних засобів мови спричинене формою роману письменниці.

12. Найбільш частовживаними у романі Ірен Роздобудько «ЛСД» є речення зі вставними та вставленими конструкціями та речень з відокремленими членами. Менш уживаними є речення з однорідними другорядними членами.

13. Вираження вказівки на дії та предмети, об'єднані відношеннями однорідності, підкреслюють у мові роману Ірен Роздобудько «ЛСД» виразність. Однорідність виступає засобом поєднання конденсації різноманітних ознак, які авторка вдало komponує в одному реченні, чим робить його експресивнішим та емоційнішим. Однорідні члени у письменниці вступають у синонімічні відношення, де кожен член підсилюється наступним. Згущення рядів однорідних членів посилює виразність висловленого, його емоційний вплив на читача. Дієслівність вказує на виконання однієї або кількох дій, прикметниковість — різнобарвність, яскравість, уточнення

характеристики, іменниковість показує предикативну різноманітність.

14. Відокремленість членів речення також відіграє важливу роль у романі Ірен Роздобудько «ЛСД». За допомогою відокремлення авторка розширює думку, свою оцінку тому, про що описується у романі, дописує важливі моменти, які прикрашають твір і роблять його цікавим для сприймання.

15. У ході дослідження мови роману Ірен Роздобудько «Останній діамант міледі» було виявлено такі стилістичні засоби синтаксису: еліпсис, називне речення, парцеляцію, апосіопезу, асиндетон, полісиндетон, риторичні запитання, перелічення та повтори. Стилiстичні фігури синтаксису допомагають авторові впливати на формування думки читача і є чинниками, що розкривають ідею твору.

16. Значущою особливістю синтаксису у романі Ірен Роздобудько «ЛСД» є стилістичне використання фігур парцеляції та еліпсису. Еліпсис надає висловленню експресивної виразності, динамічності, створюють видимість невимушеного мовлення. У мові художнього твору парцеляція використовується як прийом створення стилістичних ефектів спонтанності спілкування.

17. Використання стилістичного синтаксису є необхідною умовою створення довершеного твору сучасної української літератури. Синтаксична організація тексту в художній літературі є важливим компонентом стилю письменника і літературно-художнього напрямку постмодернізму. Естетична функція синтаксичних конструкцій і стилістичних фігур полягає у розкритті внутрішнього світу персонажів, вираженні емоційно-ідейної глибини авторської свідомості. Письменниця мислить живописно, конкретно-чуттєвими образами-картинами, які майстерно втілює стилістичними засобами своєї мовотворчості. Лінгвостилістичне дослідження сучасної української словесності доводить, що постмодерний текст — це позамежовий мешканець горизонтів, а стилістичні та експресивні можливості

синтаксису — яскраві та безмежні.

18. Проаналізувавши лінгвостилістичні та синтаксичні особливості романів І. Роздобудько, доходимо висновку, що авторка активно використовує скарби народної і літературної мови, лексичні засоби увиразнення мови, які конкретизують авторську думку, допомагають письменниці вплинути на адресата-читача.

Відповідно до наведених вище результатів дослідження, вважаємо, що всі завдання роботи виконано відповідно до поставленої мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 13–19.
2. Бацій І. С. Краса і сила слова : Бесіди про мову художнього твору. К. : Радянська школа, 1983. 97 с.
3. Ващенко В. С. Стилiстичнi явища в українській мові. Харків. Вид-во ДУ, 1985. Ч. 1. С. 138–169.
4. Вежбицька А. Зiставлення культур за посередництвом лексики та прагматики. М. : Мови російської культури, 2001. 246 с.
5. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури : підручник. К. : Либідь, 2001. 488 с.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М. : КомКнига, 2006. 144 с.
7. Городенська К. Г. Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць*. К. : КНЕУ, 2001. С. 11–14.
8. Дегтярєва І. О. Інтертекстуальність як спосіб індивідуального текстотворення Ю. Іздрика. *Культура слова*. Вип. 68–69. К., 2007. С. 12–17.
9. Дудик П. С. Стилiстика української мови : навчальний посiбник. К. : Академія, 2005. 229 с.
10. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. К.: Наукова думка, 1982. 316 с.
11. Єрмоленко С. Я. Стилiстика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 22–28.
12. Жайворонок В. В. Лiнгвостилістична основа поезики. *Мовознавство*. 1994. № 2/3. С. 3–14.
13. Жученко Д. І. Інтонaційні особливості вставлених конструкцій в залежності від їх синтаксичної структури. *Мовознавчі студії*. К. : Наукова думка, 1976. С. 85–90.

14. Забужко О. С. Анархія літер. *Тиждень*. 2008. № 44. С. 3.
15. Загнітко А. П. Український синтаксис. К. : Либідь, 1996. 240 с.
16. Зубков М. Г. Українська мова : універсальний довідник. Харків : Школа, 2008. – 492 с.
17. Історія української мови: Лексика і фразеологія / В. О. Винник та ін. К. : Наукова думка, 1983. 743 с.
18. Кадомцева Л. О. Українська мова : Синтаксис простого речення. К.: Вища школа, 1985. 127 с.
19. Калмикова Г. Ф. Дієслівна синонімія в творчості Г. Тютюнника.
URL : https://ua-referat.com/Дієслівна_синонімія_в_творчості_Г_Тютюнника
20. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови: навч. посібник. Вид. 2-е, переробл. Львів: ПАІС, 2007. 400 с.
21. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. К. : Вища школа, 1978. С. 28–35.
22. Ковальов В. П. Експресивне використання антонімів в українському художньому мовленні. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 9. С. 48-51.
23. Кононенко В. І. Відокремлення синтаксичних конструкцій із сполучником «як». *Українська мова і література в школі*. 1980. № 1. С. 22–27.
24. Кононенко В. І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 1. С. 27–34.
25. Кочерган М. П. Мовознавство. К. : Видавничий центр «Академія», 2001. 412 с.
26. Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 1998. 17 с.
27. Кучеренко І. К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 29–37.

28. Миллер Е. Н. Межчастеречная антонимия. *Филологические науки*. 1983. № 1. С. 78–82.
29. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии. Саратов : Изд. Саратовского университета, 1990. 223 с.
30. Передрій Г. Р., Смолянінова Г. М. Лексика і фразеологія української мови. К. : Рад. школа, 1988. 297 с.
31. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 268 с.
32. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2000. – 19 с.
33. Роздобудько І. В. ЛСД : ліцей слухняних дружин. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. 317 с.
34. Роздобудько І. В. Останній діамант міледі : Авантюрний детектив. Харків: Фоліо, 2006. 222 с.
35. Синтаксис української мови в прикладах. URL : <http://pidruchniki.com/1449061340568/dokumentoznavstvo/sintaksis>
36. Стилїстика української мови : підручник / за ред. Л. І. Мацько. К. : Вища школа, 2003. 462 с.
37. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А. П. Грищенка. К., 1997. 493 с.
38. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М. Я. Плющ. К. : Вища школа, 2001. 283 с.
39. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів та ін. 4-те вид. К. : Либідь, 2008. 488 с.
40. Тараненко О. О., Бурячок А. А., Гнатюк Г. М. Синоніми української мови. Словник синонімів української мови : у 2–х т. К.: Наукова думка, 2000. С. 945–954.
41. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства : підруч. для студ. вищ. навч. закл. з гум. спец. філол., журналістика, літ. творчість. К. : Правда Ярославичів, 2003. 448 с.

42. Українська мова : енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
43. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 224 с.
44. Українська мова: Словник-довідник.
URL : http://litmisto.org.ua/?page_id=2345
45. Український тлумачний словник. URL : <http://language.br.com.ua>.
46. Фоміна М. І. Сучасна російська мова. Лексикологія : Підручник. М., 1990. 415 с.
47. Фридрак В. П. Синонімія складних слів. *Мовознавство*. 1987. № 2. С. 32–38.
48. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя, 2002. 351 с.
49. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови. *Мовознавство*. 1984. № 2. С.11–18.
50. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. К., 1982. 495 с.
51. Широкоградюк Л. А. Психолого-педагогічні причини лихослів'я та особливості його прояву у шкільному середовищі : автореф. дисер. ... канд. психолог. наук : 19.00.01. К., 2001. 18 с.
52. Шуба П. П. Сучасна російська мова : у 3-х ч. Мінськ, 1998. 447 с.
53. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. К. : Вища школа, 2000. 380 с.
54. Ющук І. П. Рідна мова. Поглиблене вивчення. К., 2009. 374 с.